

नाम :- शाही शाह विरमचाह

सेमेस्टर :- 6

रोल नं. :- 151

PRN नं. :- COC2025151

विषय :- Banking and finance

पेपर-कोड :- MJ-BAF-102

પ્રશ્ન-2 સ્વાર.બી.આઈની નાણાકીય નીતિ વિસ્તૃત રીતે સમજાવો.

પ્રસ્તાવના :-

રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા ભારતનું કેન્દ્રીય બેંક છે, જે 1935 માં સ્થાપિત થયું હતું. તેનું મુખ્ય કાર્ય ભારતની આર્થિક સ્થિરતા જાળવવાનું છે, જેમાં નાણાકીય નીતિ [Monetary Policy] એક મહત્વપૂર્ણ ભાગ છે. નાણાકીય નીતિ દ્વારા RBI આર્થિક વૃદ્ધિ, મોંઘવારી ના નિયંત્રણ, યોગ્યતા અને નાણાકીય ક્ષેત્રની સ્થિરતા પર અસર કરે છે, આ નીતિને RBI ની મોનેટરી પોલિસી કમિટી દ્વારા નક્કી કરવામાં આવે છે, જે 2016 માં સ્થાપિત છે અને તેમાં 6 સભ્યો હોય છે.

નાણાકીય નીતિ શું છે?

નાણાકીય નીતિ એ એક એવા સાધનોનો સમૂહ છે જેનો ઉપયોગ રાષ્ટ્રની મહત્ત્વ વેંક દ્વારા અર્થિક નાણાં પુરવઠાને નિયંત્રિત કરવા અને આર્થિક વિકાસને પ્રોત્સાહન આપવા માટે કરવામાં આવે છે.

નાણાકીય નીતિના પ્રકારો

- 1) વિસ્તારવાદી નાણાકીય નીતિ
- 2) સંકોચવાદી નાણાકીય નીતિ
- 3) તટસ્થ નાણાકીય નીતિ

- આ ત્રણે નાણાકીય નીતિઓના પ્રકારો દેશના આંતરિક અર્થતંત્ર ઉપર અને અન્ય દેશો સાથેના આર્થિક વેપાર ઉપર અલગ-અલગ અસરો ઉત્પન્ન કરે છે.

(1) विस्तारवादी नाज़ाडीय नीति

“पैसेा वधारी, व्याज धराडी, अर्थसंज्ञ आतावी”

#	लक्ष्ण	कार्ण
1.	उद्देश्य	व्यापिक वृद्धि वधारी, व्यवसाय धराडी, मंदी (Recession) दूर करवी
2.	साधनोनी उपयोग	<ul style="list-style-type: none"> • रिपो रेट धराडी • CRR/SLR धराडी • OMO द्वारा बॉन्ड्स खरीदी • रिवर्स रिपो रेट धराडी
3.	असर	<ul style="list-style-type: none"> • लोन सस्ती → खेडाडुग ↑ • अर्थ वधी → उद्योगी आली • GDP वृद्धि ↑
4.	अयम	मोंधवारी वधी बाडी [अ वधु चडकुं चाय]
5.	उदाहरण (2020)	COVID-19 मां रेट 4.00% सुधी धराडीयो, CRR 3% उर्यो → ₹ 10 लाख करोडी सिडिक्टरी उमेरादी

(2) संकीचवादी नाज़ाडीय नीति

“पैसेा धराडी, व्याज वधारी, मोंधवारी, खेडी”

1.	उद्देश्य	मोंधवारी नियंत्रण, अर्थसंज्ञी “आवरीर” अवाधी असावकुं
2.	साधनोनी उपयोग	<ul style="list-style-type: none"> • रिपो रेट वधारी • CRR/SLR वधारी • OMO द्वारा बॉन्ड्स बेखान • रिवर्स रिपो वधारी
3.	असर	<ul style="list-style-type: none"> • लोन मोंधी → अर्थ धरे • क्रेडिट धरे → मांग धरे • मोंधवारी ↓
4.	अयम	वृद्धि धमी पडी बाडी
5.	उदाहरण (2022-23)	मोंधवारी 7.8% पर → रिपो रेट 6.50% सुधी वधारी OMOधी ₹ 2 लाख करोड खेयाया → CRR -

(3) વટસ્થ નાણાકીય નીતિ

“સંપૂર્ણ બખવી - ન વધારી, ન ઘટાડી”

1. ઉદ્દેશ્ય	મોંઘવારી અને વધુ વસ્તી સંપૂર્ણ
2. સ્થિતિ	જ્યારે સ્વચંત્ર સ્થિતિ હોય
3. સાધના	<ul style="list-style-type: none"> • રેટમાં કોઈ ફેરફાર નહીં • લિક્વિડિટી સ્થિતિ સ્થિર રાખવી • MPO/MDF ની મર્યાદિત ઉપયોગ
4. સ્વભાવ	સ્વચંત્ર સ્થિતિ ગતિથી ચાલી
5. ઉદાહરણ (2025)	આકિરોબર 2025માં સિધી 6.50% પર સ્થિર, CPI 4.80%, GDP 7% → “Neutral stance”

નાણાકીય નીતિના મુખ્ય ઉદ્દેશો

1. મોંઘવારી નિયંત્રણ :- RBI ની પ્રાથમિક હેતુ 4% મોંઘવારી બળવવાની છે, જેની $\pm 2\%$ ટોલરન્સ છે. આ 2016ના નાણાકીય નીતિ હેમવર્ક હેઠળ નક્કી થયું છે.
2. આર્થિક વૃદ્ધિ :- GDP વૃદ્ધિની પ્રોત્સાહન આપવું, ચાર-કરીની નબળી વૃદ્ધિના સમયે.
3. નાણાકીય સ્થિરતા :- બેંકોમાં ખૂબની પર્યાપ્તતા, લિક્વિડિટી અને નાણાકીય સેક્ટરનું સ્થિર ઘટાડવું.
4. રોજગારી અને યોગ્યતા દર :- રોજગારી વધારવી અને ઉપયાના મૂલ્યની સ્થિર રાખવું.

નાણાકીય નીતિના સાધનો :-

રિઝર્વ લેડ સ્ટોફ હિસ્ટરી તેની નાણાકીય નીતિની અમલમાં મૂકવા માટે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સાધનોના ઉપયોગ કરે છે. આ સાધનો ડારા RBI લિક્વિડિટી વ્યાજ દરો અને બેંકોની ફેડર આપવાની ક્ષમતાને મિચંત્રિત કરે છે.

(1) પ્રત્યક્ષ સાધનો :- આ સાધનો પેસાના પુરવઠાને સીધું અસર કરે છે અને તેની પ્રભાવ આખા અર્થતંત્ર પર પડે છે.

1. સાધન: રિપો ફેર

વર્ણન: RBI બેંકોને ટૂંકા ગાળાની લોન આપે છે તેના પરની વ્યાજ દર. બેંકો તેમની સિક્યોરિટીઝ RBIની ગીરવી મૂકીને લોન લે છે

ઉદ્દેશ્ય- મોંઘવારી નિયંત્રણ અને વ્યાજ દરોનું નિર્ધારણ.
અસર- વધારી → લોન મોંઘી → ફેડર ઘટે → મોંઘવારી ઘટે.
ઘટાડી → લોન સસ્તી → ફેડર વધે → વધુ વધે.

ઉદા. 6.50% (ઓક્ટોબર 2025માં અનુવાચેલ)

(2) રિપર્સ રિપો ફેર :-

વર્ણન- RBI બેંકો પાસેથી અતિરિક્ત નાણાં લે છે તેના પરની વ્યાજ દર.

ઉદ્દેશ્ય- મોંઘવારી નિયંત્રણ અને વ્યાજ દરોનું નિર્ધારણ.
બચાવમાંથી પેસા શોષી લેવા.

અસર- બેંકોની RBIમાં પેસા જમા કરવા પ્રોત્સાહન → લિક્વિડિટી ઘટે
ઉદા.- 6.25% (રિપો કરતાં 0.25% ઓછી)

(3) ફેડર રિઝર્વ ફેરિયા (CRR) :-

ઉદ્દેશ્ય- બેંકોએ તેમની જમા રકમની રકી RBIમાં રોકડમાં જમા રાખવો.

અસર- બેંકોની ફેડર આપવાની ક્ષમતા ઘટાડવી / વધારવી.

ઉદા. વધારી → બેંકો પાસે ઓછા પેસા → ફેડર ઘટે. ઘટાડી → વધુ ફેડર.

4) स्टેચ्युટरी लिक्विडिटी रेशियो (SLR)

वर्णन - बैंकों एवं वित्तीय संस्थानों को बैंक और वित्तीय संस्थानों से प्राप्त लायबिलिटीजों में रकी सरकारी बॉन्ड्स, गारंटी कर्गेंसों शामिल।

उद्देश्य - बैंकों की लिक्विडिटी एवं सरकारी वित्तों की निर्यातों

व्यसनी - बैंकों की सुरक्षित वित्तों में से काटा करी

उ.दा. - 18.00%

5) मार्जिनल स्टैंडिंग लिमिटेड (MSF)

वर्णन - बैंकों की एमएलसी में रिया रत 0.25% पर RBI चाली लोन लई वाडे.

उद्देश्य - लिक्विडिटी कंट्रोल में मदद.

व्यसनी - बैंकों की वित्तों में उपाय वियाये.

उ.दा. - 0.25%

(2) परीक्ष साधनी [Qualitative Tools]

- रिया साधनी क्रेडिटिंग वित्तों की नियंत्रित करे है वी वी वीडेस सेक्टरों पर व्यसनी करे है.

साधनी 1) ओपन मार्केट ऑपरेशन्स (OMO)

वर्णन - RBI सरकारी बॉन्ड्स खरीदे - बेचे है.

उद्देश्य - वित्तों में लिक्विडिटी वधारनी / धारनी.

उ.दा. - खरीदी → पैसा वित्तों में → लिक्विडिटी वधि. बेचा → पैसा वित्तों में → वधारनी धारनी.

2) मार्जिनल रिक्वायर्मेंट्स :-

वर्णन - क्रेडिट लोन पर वीरनी वधारनी रकम वधारनी

उद्देश्य - वीडेस सेक्टरों में क्रेडिट धारनी.

उ.दा. - रिया वित्तों में वधारनी रकम वीरनी वधारनी.

③ મોટલ સુચ્છાન (Moral Suasion)

વર્ણન- RBI બેંકને સલાહ/ દલાલો આપે છે.

ઉદ્દેશ્ય- નીતિનું માલન કરાવવું

ઉ.દા.- "ફિલ શીની વધુ લોન આપો"

④ ક્રેડિટ રેશમિંગ :-

વર્ણન- RBI ચાકકસ સેક્ટરી માટે ક્રેડિટ મર્યાદા નક્કી કરે.

ઉદ્દેશ્ય- સ્વનાવશ્યક ક્ષેત્રોમાં ક્રેડિટ દારાડવી.

ઉ.દા.- ભકકરી કાર લોન પર મર્યાદા

(3) સ્થાન્ય મહત્વના સાધનો

સાધન	વર્ણન	ઉપયોગ
1. લિક્વિડિટી એડજસ્ટમેન્ટ ફંડાલિટી (LAF)	રિપો + રિવર્સ રિપોનું અંત્યજન	શીજની લિક્વિડિટી નિયંત્રણ.
2. ટર્મ રિપો આપરેન્સ	7, 14, 28 દિવાસની લોન	મહત્તમ ગાલાની લિક્વિડિટી
3. લાસ્થાબલ રેટ રિપો	સાન વ્યાજ દર સાથે સ્થિતિ	લિક્વિડિટી સાંપડુ

મોનરેટરી પોલિસી કમિટી (MPC)

- સ્થાન : ગવર્નર (ચેરપર્સન), ડેપુટી ગવર્નર સ્થાની પનિક્ષાતી (સરકાર દ્વારા નોમિનેટ.)
- બેઠકો :- વર્ષમાં 6 વખત (બે મહીની સ્પેક), જેમાં નાણાકીય નીતિના રિકો-ચુલાન પર મતદાન થાય છે.
- અંદાજિત નિર્ણય પ્રક્રિયા :- મોટાભાગે દનિક્ષેશન ટાગોટિંગ પર આધારિત, જેમાં આર્થિક ડેરા વિશલેષણ કરવામાં આવે છે.
- સુપરચુક્રિ :- 2025 શુદ્ધીમાં, MPC ની બેઠકોમાં મોદેવારી સ્થાને લેપ્લાક સ્પર્સરી (જેમ કે ચુક્ષેસ ફેર ફેર, લેનના ભાવ) પર ઘ્યાન કેન્દ્રિત રાધુ છે.

નાણાકીય નીતિની વિવિધ અસરો :-

- નાણાકીય નીતિ (Monetary Policy) એ કેન્દ્રીય બેંક (જેમ કે ભારતમાં RBI) દ્વારા અપનાવવામાં આવતી નીતિ છે. જેમાં પૈસાના પુરવઠા, વ્યાજદર અને ક્રેડિટના પ્રવાહની મિશ્રિત કાર્યની અર્થતંત્રને પ્રભાવિત કરવામાં આવે છે. તેની અર્થતંત્ર પરની મુખ્ય અસરો નીચે મુજબ છે:

1) આર્થિક વૃદ્ધિ [Economic Growth]

- વિસ્તરણકારી નીતિ :- વ્યાજદર ઘટાડીને અને પૈસાની પુરવઠી વધારીને સંકોળા અને ખર્ચ વધે છે, જેનાથી જીડપ વૃદ્ધિ થાય છે.
- સંકોચનકારી નીતિ :- વ્યાજદર ઘટાડીને અને પૈસાની પુરવઠી વધારીને સંકોળા અને ખર્ચ વધે છે, જેનાથી જીડપ વૃદ્ધિ થાય છે.

2) ફુગાવી (Inflation)

- નીચા વ્યાજદરથી માંગ વધે છે, જેનાથી ફુગાવી વધી શકે છે (Demand-pull Inflation).
- ઊંચા વ્યાજદરથી માંગ ઘટે છે, જે ફુગાવાની નિયંત્રણમાં સહાય છે.

3) વ્યરોજગારી [Unemployment]

- વિસ્તરણકારી નીતિથી વ્યાવસાયી વધુ સંકોળા કરે છે, જેનાથી નોકરીઓ વધી છે અને વ્યરોજગારી ઘટે છે.
- સંકોચનકારી નીતિથી સંકોળા ઘટે છે, જે વ્યરોજગારી વધારી શકે છે.

4) વિનિમય દર [Exchange Rate]

- ઊંચા વ્યાજદરથી વિદેશી મૂડી આકર્ષાય છે, જેનાથી રૂપિયા મજબૂત થાય છે.
- નીચા વ્યાજદરથી મૂડી ભયાર લાઈ છે, જે રૂપિયાની મજબૂતી પાડે છે.

5) શેડ્યુલ અને બચત [Investment and Savings]

- નીચા વ્યાજદરથી લોન અસ્તી થાય છે, જે શેડ્યુલની પ્રોત્સાહન આપે છે.
- ઊંચા વ્યાજદરથી બચત લાઈ છે, પરંતુ શેડ્યુલ ઘટે છે.

6) બેંકિંગ અને નાણાકીય સ્થિતિ

- CRR, SLR જેવા સાધનોથી બેંકોની સિક્વિલિટી નિયંત્રિત થાય છે.
- સ્થિતિ વિસ્તરણથી નાણાકીય સ્થિતિ (જેમ કે વ્યાજ) ઘટે શકે છે.

નાણાકીય નીતિની વેપારીઓ અને સ્થિતિ

નાણાકીય નીતિ વેપારીઓને સ્ટોક, ડેબીટી, ફોરેક્સ બોન્ડ અને ડિરેક્ટિવ માર્કેટમાં સીધી-પરોક્ષ રીતે સ્થિતિ કરે છે. સ્થિતિ વિસ્તરણકારી અને સંકોચનકારી નીતિ પર આધારિત છે:-

સ્થિતિનું ક્ષેત્ર	વિસ્તરણકારી નીતિ (નીચા વ્યાજદર)	સંકોચનકારી નીતિ (ઊંચા વ્યાજદર)
1. સ્ટોક માર્કેટ	લોન અસ્તી → ડેબીટી મજબૂત વધે → બુલ માર્કેટ (Nifty / Sensex ઉપર)	લોન મોંઠી → વ્યાજ ઘટે → બેર માર્કેટ (વોલિટીલિટી વધે)

2. કોમોડિટી (ગોલ્ડ/ફુડ)	નીચા રેટ $\rightarrow$ ગોલ્ડમાં ચેકલ વધી, ફૂડ માંગ વધી	ઊંચા રેટ $\rightarrow$ ગોલ્ડ ઘટે, ફૂડ માંગ ઘટે
3. ફોરિફક્સ (INR/USD)	રૂપિયા નબળી $\rightarrow$ એક્સપોર્ટમાં સહાયદો, ઇમ્પોર્ટમાં નુકસાન	રૂપિયા મજબૂત $\rightarrow$ ઇમ્પોર્ટમાં સહાયદો.
4. બોન્ડ / ડેટ માર્કેટ	બોન્ડ ચીલ્ડ ઘટે $\rightarrow$ બોન્ડ ડિમાન્ડ વધી	ચીલ્ડ વધે $\rightarrow$ બો. ડિ. ઘટે
5. વોલેટિલિટી (VIX)	ઓછી અનિશ્ચિતતા $\rightarrow$ ભી વોલેટિલિટી	ઊંચી અનિ. $\rightarrow$ હાઈ વોલેટિલિટી.

માહાંકીય નીતિની આયાત અને નિકાસકારી વચ્ચેની અસરો :-

- માહાંકીય નીતિ (monetary policy) મુખ્યત્વે વિનિમય દર વ્યાજદર અને સ્પર્ધાતંત્ર માંગ પર આપતા અને નિકાસ પર અસર કરે છે.

(1) વિનિમય દર પર અસર [પ્રથમિક અસર]

• વિસ્તરણકારી નીતિ (નીચા વ્યાજદર)

- વિદેશી મૂકો વધાર વધે છે, જેનાથી સ્થાનિક કરન્સી નબળી પડે છે.
- નિકાસકારી માટે : નિકાસ સસ્તી થાય છે, વિદેશી વ્યવસાય સ્પર્ધા વધી છે $\rightarrow$ નિકાસ વધી, નહીં વધે.
- આયાતકારી માટે :- આયાત મોંઘી થાય છે $\rightarrow$ વર્ધ વધી, માર્જિન ઘટે આયલા આયાત ઘટે.

• સંકોચનકારી નીતિ (ઊંચા વ્યાજદર)

- વિદેશી મૂકો આકર્ષાય છે, જેનાથી કરન્સી મજબૂત થાય છે.
- નિકાસકારી માટે : નિકાસ મોંઘી થાય છે, વિદેશી

check

બંધમાં સ્પર્ધા દરિ -> મિકાસ દરિ, નહીં દરિ.

- સ્પાયાતકારી ગરિ : સ્પાયાત સસ્તી યાપ હી -> ખર્ચ દરિ, માર્કિંગ વધી સ્પાયાત વધી.

(2) મોગ સ્પર્ધા ડુગાવી પર સ્પર્ધા (પરોષ સ્પર્ધા)

- વિસ્તરણ કારી નીતિ : અર્થતંત્રમા મોગ વધી છે, જેનાથી સ્વામિક વસતુઓની મોગ વધી -> સ્પાયાત વધી શકી. પરંતુ ડુગાવી વધી તી મિકાસકારોના ખર્ચ વધી.
- સંકચિતકારી નીતિ :- સ્પાયાત દરિ ડુગાવીની મિથેત્રા રહી તી મિકાસકારોને રિચર કિમતોની માલ મળી.

(3) ક્રેડિટ અને શેકાફા પર સ્પર્ધા :

- ત્રીયા વ્યાજદરથી લોન સસ્તી યાપ હી -> મિકાસકારી સ્પર્ધા સ્પાયાતકારી વાંની વ્યવસાય વિસ્તારી શકી, પરંતુ વિનિમય દરની સ્પર્ધા વધી પુલ્લા થીપ છે.
- ત્રીયા વ્યાજદરથી ક્રેડિટ મોંઢુ યાપ હી -> વ્યવસાયોના વિસ્તારમાં અડચાણ, જે સ્પાયાત-મિકાસની સ્પર્ધા કુરે હી.